

FILLÉRTÁR

mindennemű közhasznú ismértek' terjesztésére.

50.)

Kijön minden szombaton.

(Február' 7-kén 1835.)

Göthe Károly Farkas.

A' német literaturának ezen nagy hőse 1832. mart. 22. halt meg 82 esztendő és 7 hónapokorában. Szelid halála épen oly boldognak mondathatik mint a' szerfelett kedvező körülmények közt lefolyt élete volt. Midőn Schiller meghalt, egész Németországban szenvedelmes vala a' fájdalom, mert munkásságának legszebb korában mulván ki, egy reménye enyészett el benne a' német hazának, de Göthe mindent megadott korának, a' mit megadhatott, 's halála akkor érte el, midőn a' természet' utján rendesen leélt.

Halála után száz meg száz alkalmi munkák jelentek meg róla, mellyek nem ritkán utálatos homályba is akarák őt hozni, de mind ezekből csak a' sül ki, hogy ő inkább közép pontjává leve korának, mint minden más író, 's a' publicum még legapróbb tulajdoniban is nyereségnek tartotta kutatni, 's mennyi bámulásra méltót ad ő személyes tekintetben is nagy nemű karakterének vonásai által. Sok oldalúságának kell egy részről tulajdonítani azon ellenségeskedést is, mellyel írói pályáján itt ott küzdenie kellett; 's az ítéletnek különbfélesége, úgy látszik, még most sem jött elhatározottságra a' uémet musának ezen nagy papja felett, minekutána életének harmadik generatioja határtalan szeretettel 's lelkesedett tisztelettel kármenté az előbbi generatiótól el nem ismerésért. Ellenben az utolsó korban ismét egy oppositio emelkedett fel ellene, melly hírét 's munkáinak értékét a' kritika' utján bizonyos mértékre igyekezett visszavinni. Magára ugyan ezen irányra azt lehetne mondani, hogy a' művészet 's tudománybeli nyilvános kritika nem tekinthet a' kegyeskedés' érzéseire, mint a' morális társaságbeli életviszonyoknál a' felebaráti szeretethez kötött ítéletben, hanem a' maga előtt igazságosoknak látszó törvényektől függ, mellyeket mindenkire és minden esetben

alkalmaztat. De fájdalom, Göthe felett ezen kritika soha sem tartózkodhatott bizonyos szenvedelmességtől, 's még legelméssébb ellenkezői is elhomályosíták kritikai álláspontjukat az ellenséges elfogultsággal.

Azalatt míg korának különbféle gondolkodásmódja kifejeledezett, szakadatlanul foglalatokodott Göthe utolsó pillanatjáig. Tudományos tekintetben, főképen a' természet' studiumának aggott korában is nagy kedvelője volt 's mig figyelmét mint kritikus ezen mezőn a' legujabb francia természetvizsgálókra fordítá, kik sok ideában egyeztek vele, megjelent próbatétele a' növények' átváltozásáról, mellyben fűvészeti tanulmányának történetéről is foglalkozik egy értekezés. Főképen a' hasonlító anatómiával is szakadatlanul foglalatokodott, 's értekezése a' két francia természetvizsgálónak *Geoffroy de Saint Hilairnek* és *Cuviernek* elvbeli veszekedéséről, nem csak azért nevezetes, mivel utolsó munkája, hanem biographiai nézetből is érdekes; elsőbbi munkája a' párisi akademiától is nagy kedvességgel fogadtatott. Általában Göthének viszonya 's összeköttetése a' külföldel költői munkái által is oly nagy, milyennel kevés író dicsekedhetett. Angol, Francia és Olaszországban mind inkább kiterjedtek mivei szerencsés fordításokban, 's úgy látszik a' költészetnek ezen hőse lassanként általmegy az európai világliteraturába, mit ő maga is sejtett.

Mennyire hatott Göthe a' német cultura kifejlésébe, még akkor is éreztetni fog, midőn munkáinak egy része át nem száll a' maradékra. Az ő költeményeiben több a' forma mint a' foglalat, de munkássága épen azon korba esik, mellyben a' német szellemnek mindenek előtt szép formára volt szüksége, melly az anyag' nehézségét megdicsőitse. Az ő talentoma épen olyan volt, melly ezt a' legfőbb kellemig fejté ki, úgy hogy néha a' legesekélyebb tárgyan

legörömelebb mulatott, kedvét töltvén abban, hogy a' csekélységet előadásának bájaival ragyogtassa. Így fogja fel románjaiban a' németek' társaságos életét, úgy hogy azok valóság-gal átmentek a' közéletbe, 's a' társasági tónt nemesíték és magasíták. Nem kevésbé hatottak lyrikai költeményei korának hármóniás szívkep-zésére, az érzelmeknek valódi musikáját fejtvé ki; drámái az igazi művészetet burkoltaták ki, 's egyetlen egy német sincs, ki miveltségének egy részét Göthének nem köszönné.

Ezen halhatatlan érdemü ember született a' majnai *Frankfurt*-ban, augusztus' 28. 1749. Ser-dülő éveit festéssel, hangászattal, természet-tudománnyal 's nyelvek' tanulásával töltötte. Atyja' ösztönzéséből a' törvénytanulásra adta magát leginkább, de a' zsidó nyelvet megtanul-ván 's a' bibliát eredeti textusban olvasván, ez felbresztette benne a' költői geniust, mely utóbb egészen elfoglalá. Oskoláit végezvén a' lipesei egyetemben, darabig atyja' házában élt 's többek közt a' nagy híró *Herderrel* ismerkedt meg. Majd az ifjú weimári herceg' ismeretségébe jutván, az maga udvarához hivat meg, hol előbb követségi tanácsnok, utóbb titkos tanácsnok, kamaraelnök lön 's nemességre emel-tetett, végre miniszterre neveztetett. Innen néhány utazásokat tön Sweitzba és Olaszországba, 's ezen utazásoknak köszönhetőek néhány re-mekjei.

Fiatalabb esztendeijében igen szép ember vala, magas, nyulánk termettel. Felsőleges bar-na szemei, magas boltos homloka, szép 's ne-mes alaku orra tiszteletet gerjesztő benyomást kölcsönöztek vonásinak. Valamint életet és mun-káit mivészi nyugalom 's hármónia bélyegzi, úgy nyugalommal teljes volt elköltözése is a' földi pályáról, 's azt lehet mondani, csendesen által-szunnyadt az öröklétbe. Halálos harcza egyet-len egy erősebb sohajtás vala.

Halálát egész Németország gyászolta, 's az egész tudományos világ siratta. Teste saját házában kitétetett nézés végett a' népnek, 's homlokára, e' titokkal teljes műhelyére annyi számtalan szép és nagy gondolatoknak, bo-rosztján koszoru tétetett. Temetési pompája valóban fejedelmi volt, 's a' weimári hercegi sirböltbe tétetett le, Schiller' 's August Károly herceg' koporsója közé. Németország első

rendü theatrumain mindenütt megünnepeltetett emléke, és sok helyen gyászban jelent meg a' publicum, a' nélkül, hogy reá felszólítás vagy intés történt volna, Berlinben pénz veretett emlékezetére, melynek egyik oldalán jól elta-lált képe van, a' másikon egy lebbenő hatyu mint viszi fel a' költőt egek felé, ezen alá-írással: „*Rediit ad astra.*“

Kenyér-jobbítás.

A' kenyér' jobbitása és szaporítása korpavizzel oly bizonyos, hogy az által valamely mennyiségü lisztből egy negyed, sőt egy harmad résszel is több kenyér nyeretik, mint a' szokott kenyérsütés mód mellett. Az egész titok azon nedvességben áll, mellyel a' liszt egyvelitetik, és sem más idegen gabona féle, sem más valami olyas nem járul hozzá mi az egészségnek ártalmas volna; sőt inkább a' legtáplálób és legerősebb része megmarad a' gabonának, mely a' korpában foglaltatik, 's a' közönséges sütés-módnál elválasztatván, elvész. Egy zsák lisztre, mellyben 325 font van, vesz az ember 2 1/4 pozsonyi mérő korpát; 24 óráig 248 font vízben főzi és gyakran kavargatja, hogy meg ne koz-másodjék 's az üsthöz ne ragadjon. Ez a' fő-zemény finom szitán áteresztetik 's a' hátra ma-radt korpatömeg kövekkel megnyomatik, hogy a' még benne foglalkozó olaj tökéletesen elvá-lasztassék, mely végre sajtolni is lehet a' kor-pát. Ez az olaj igen becses, ez adván tulaj-donságot, hogy frisen el áll. De az átszitálást és kisajtolást oly gyorsan kell tenni, hogy a' korpa előbb el ne hüljön, mivel a' főzeménynek különben nem lesz meg azon jósága, mely más-ként lenne. Az így készített korpa főzemény péphez hasonló legyen; szaga és ize a' korpa-pépnek kellemes; olyan édes mint viritás ide-jében a' gabonatej, 's ha erősen kavartatik, tajtékot hány, mellyen sárgás olaj úszik, 's ennek szine utóbb a' kenyérrel közöltetik. Ké-szen lévén a' korpapép, estve vesz az ember belőle kovász gyanánt, másnap reggel pedig bedagasztásra, de víz nélkül, melly a' dolgot ismét elrontaná. Ha meg akarja az ember a' kor-papép' erejét és jóságát tartani, mihelyt elké-

szült, mindjárt közelben használni kell, mert ha tovább vitetnék, feloszlanék és elvesztené erejét. Az illetéknépen készült kenyeret hat hétig is el lehet tartani, még is oly szép és fris, mint a' harmadnapos kenyér. *Rohan* kardinális 3 hónapig tartotta az ilyen kenyeret, 's ezen idő után még frisebbnek és jobb ízűnek találtatott, mint a' harmadnapos közönséges kenyér. Meg kell még jegyezni, hogy csak az első vagy durva korpa vétetik használatra, melly a' lisztel jön a' malomból, nem pedig a' második finom korpa vagy korpaliszt, mert ennek nincsen azon tulajdonsága, melly az elsőnek. A' használt vagy magmaradt korpahányadék kisajtolás után mindenféle állatnak jó tápláló eledel. —

Szerencsétlenség mészgödör miatt.

Arnsvaldban egy 14 esztendő s ifju egészen nyakig esett a' mészgödörbe; 's midőn nem sokára kihuzták, elvált bőre a' husától, 's mint a' keztyü egészen lemaradt róla. Kimondhatatlan fájdalomak közt nyolcz nap mulva halt meg. Testvérhuga jelenlétén mikor a' gödörbe esett, haza felé iramlott anyjának hirt vinni, de ijedelmében egy épületi fán, melly útjában hevert, keresztül bukott, 's jobb karját eltörte. Az anya e' kettős szerencsétlenség' hallására azonnal szivhasadásban halt meg. Ezen példa eléggé inti az építetőket, hogy mészgödöreiket zárják el, 's kivált gyermekeknek a' hozzá járulást tiltásák meg. —

A' tenger' világitása.

Igen nevezetes tünemény a' tengeren annak éjjeli világitása, miről némely tengeri utazók elragadtatással beszélnek. Nem csak akkor vétetik ez észre, mikor minden esendes, hanem akkor is, mikor egész tenger felháborodott. Gyönyörű látmány a' mérhetetlen vízfelületnek esendes időbeni világitása. A' tenger jlyenkor ragyogó csillagokkal látszik behintve lenni, és vakító fényt vet vissza. A' hullámló tenger leginkább csak ott világit, hol a' habok megtörődnek, vagy sziklához és hajóhoz csapódnak.

Gyakran a' hajónak nyoma is világit, mint néha a' felületen uszó halnak barázdája is.

Fergetegben a' hajó' orrához csapkodó hullámok magasan lobogó lángkévéhez hasonlítanak, mig a' hajó világos tűzkarikák közt lebeg. Minden hullám' hegye fosfor fényt mutat, 's minden tajtékrészecke villányszikrához hasonlít. A' hajó után egyszer'smind tisztán fénylő fejer felület képződik világos kékséggel, ragyogó pontokkal.

Ez a' tünemény a' földkerekség' minden tengereivel közös, de a' forró éghajlat alatt szokottabb, mint a' hideg alatt. Palermo felett nyári éjszakákon rendkívül erősen világit a' tenger. Mint az égő borszesz úgy csapkodnak a' zöld és kékes lángu hullámok a' hajóhoz. Tűzszikrák pottognak köröslég és tüzes habok tünedeznek a' hajó alá, mint iszonyu tengeri madarak.

Bourzes Dr azon rothadó állományoknak tulajdonítja a' tenger' világitását, mellyek abban szüntelen találtatnak. Mivel, mint tudva van, rothadt fa és hal szembetünő világot vetnek, vélekedése nem látszik alaptalannak. Mások ellenben bizonyos férgectől származtatják ezt, mellyek több millio számmal léteznek a' tengerben. *Forster* három nemü világitást különböztet meg. Azt, melly a' hajó' közelében vétetik észre, villányos jelenetnek nyilatkoztatja, azt pedig, melly esendes időben a' tenger' területét oly gyönyörűn ragyogtatja, valami fosforos, rothadás okozta fénytől származtatja. *Spallanzani* ellenben ezen második nemü világitást nem rothadt állományokban gyanítja, mivel a' jelenet 40 párisi láb mélységben is láttatott, pedig amaz állományok csak a' felületen úszkálnak; hanem azt gondolja, hogy ez a' világitás magának a' tenger' vizének tulajdonsága. A' harmadik végezetre mindenféle fényes férgectől okozatik, mellyeknek több nemeik ismeretesek.

Labillardiere körülhajózáván a' földet, 's 1791 éjszaka *Teneriffa* szigetből a' jó remény' fokákoz hajózáván, nagy sokaságu arany halat talált, mellyek hajóját követték 's néhány izben gyorsan úszkálták körül. Noha az éj igen setét volt, látni lehetett azokat 's a' fényes barázdát, mellyet magok után hagytak. Minél setétebb leve 's minél gyorsabban mozogtak a' halak, annál elevebb volt a' megmozgatott tengervíz

által okozott fosfori fény' világossága. Nehány éjjel később igen setét vala 's az ég fekete felhőkkel vonult be. Hirtelen megjelentek ezek közt néhány fényoszlopok 's megvilágíták a' tenger' színét. Azonban a' fénylő vizen még sok homályos foltok maradtak, de egyszerre úgy látszott az utazónak, mint szakadatlan, erős szélről megmozgatott 's mindenfelé kiterjedő fényterület. Lángtenger vevé a' hajót körül, csak hogy ez a' látmány keves ideig tartott. De a' tenger az éjnek még többi részén is világított, 's ott, hol mozgásban vala, sokkal erősebb volt a' világ; kivált azon barázdában, mellyet a' hajó hagyott maga után. A' naptéritő alatt a' partok' szomszédságában sokkal világítóbb a' tenger mint másutt, mert a' természet sokkal számosabban tenyésztí ott azon férgek, mellyektől ezen világítás függ. Labillardiere megtöltött néhány palaczkot ezen vízhől, hogy a' fényt okozó apró testeket megvizsgálja. Ezt a' vizet azután egy pohárba töltvén, setétben felrázta. Azonnal fénylő golyócskákat veit észre, tökéletesen hasonlókat azokhoz, mellyek rendesen a' felzavart tengervízben találtnak. Most a' tengervízet papirosan szűrte meg, hogy lássa világít' e ezen golyócskák' elválasztása után? De az általszűrt víz elvesztette világító tulajdonságát; a' papirosban pedig apró, ragadós, állatszó, golyó forma, igen vékony hártya-állatkák találtattak. Azután ismét vízbe tette ezen állatkákat, 's a' viz ujjal világított. De az állatkákat nem kell sokáig levegőn hagyni, ha fosfori sajátságukat el nem akarja az ember vesztetni velök. Ezt több egymástól távol fekvő vidékeken próbálta Labillardiere 's mindenkor ugyan azon állatkákat találta, noha más nemükkel vegyesen.

Le Gentil a' mozambiquei csatornában egy viharos éjszakán mindenütt tűzben látá a' tengert. A' nagy vitorla oly visszafényt vetett a' tergernek ezen világítására, mintha számos lámpák világosították volna meg. A' tengeri utazók' bizonyítása szerint szüntelen fénylik a' tenger ezen vidéken.

Igen nevezetes ily nemű tüneményt látott Forster a' földkörülhajóztában 1772 october 30-ára viradó éjszaka, néhány mértföldre a' jó remény' fokától. Alig setétedett be, midőn a' tenger egészen tűzbe borulni látszott. Minden

megettő hullámnak ragyogó tajtéka vala, 's hol a' tengert a' hajó megillette, fosforos fényvonalat mutatott. A' mennyire a' szem hathatott, mindenütt ez a' tünemény látszott, 's az Oceánnak még feneketlen örvényei is fényvel látszóttak megtelve. Nagy világító testek, mellyeket alakjokról halaknak lehetett ismerni, úszkáltak a' hajó körül. Nehány közeledett ahhoz, mások villámsebességgel távoztak félre. Néha közeledtek egymáshoz, 's ha történt; hogy kisebb nagyobbhoz mene, amaz telhetőleg igyekezett elszaladni és megmenekedni. A' kimerített tengervízben számtalan apró golyócskákat leltek, mellyek hihetetlen gyorsasággal mozogtak. Miután a' viz darab ideig nyugodtan állott, ezen apró testek' száma észrevehetőleg meg kezdett fogyni, de alig rázatott fel a' viz, azonnal fénylett, 's mindenféle irányban jártak benne az eleven szikrák, még akkor is, midőn azután ismét megcsendesedett mozgása.

Több tengeri utazók egészen tej fejérségünek találták sok helyen a' tengert, szinte éjszaka 's közel a' partokhoz; apró fekete csikok vegyítvén. Az ilyen tengerből kimerített vízben, számtalan állatocskák találtattak, mellyek fényökkel a' szemet elvakíták.

Guttenberg János' emléke.

Ezen férjstunak szerfelett sokat köszönhet az emberiség, de mind a' mellett vastag homály borítja életének, 's az általa feltalált könyvnyomatásnak történetét. Némelylek a' *Gensefleisch* familiából származottnak tartják, ezen nevet is viselvén. Mintegy 1400 tájban született *Mainzban*. A' Guttenbergék vagy Guttenbergék, az ő eldődei, a' patriciusok közé tartoztak. Maga a' feltaláló 1424 körül Straszburbban élt, hol *Dryzehn* vagy *Dreitzehn Andrással* 's másokkal contractusra lépett, arra kötelezvén magát, hogy titkos és csudálatos mesterségét kinyilatkoztatja nekik, azaz, megtaníttja őket nyomtatni és egy kézre dolgozik velök. Azonban Dryzehn nem sokára meghalván, a' vállalat is dugába dült, magában foglalván a' nyomtatás' első próbáit, még pedig annyival inkább, hogy az elhaltak bátyja perbe keveredett Guttenbergel, melly erre nézve sze-

Gutenberg 'emlecke?

rencsétlenül végződött. Hol és mikor tétettek az első próbák a' nyomtatásban, nem lehet bizonyosan meghatározni, minthogy Guttenberg az általa nyomtatott könyvekbe sem nevét sem az időt be nem tette; annyi azonban tudatik, hogy 1438 körül használt legelsőben szedhető típusokat fából. 1443 elhagyá Straszburgot és Mainzba ment, 1450 pedig szövetségre lépett *Faust* vagy *Fust* Jánossal, ezen városnak jó birtoku aranymivesével, ki pénzt adott a' vállalatra, 's Guttenberg könyvműhelyt állítván, a' deák bibliát legelsőben nyomtatá. De már néhány esztendő múlva vége lett ezen szövetségnek, mert Faust nagyobb summákat kölcsönözött 's Guttenberg azokat vissza nem akará fizetni vagy nem fizethette. Az ügy bíró elébe kerülén, Fausté lett a' könyvműhely, mellynek használatát ő *Schöffer Péterrel* folytatta, és tökéletesítette. Egy tanácsbeli ember, *Hummer Konrád* segítsége által ujlag oly állapotba jutott Guttenberg, hogy más esztendőben ismét könyvműhelyt állíthatott, mellyben hihetőleg: *Hermanni de Saldis speculum sacerdotum*, negyedrébén, datum és a' nyomtató' neve nélkül nyomtattatott. Némelyek az állítják, hogy Donatus is négyszer adatott itten ki, mit azonban mások a' Faust' és Schöffer' műhelyéről mondanak. 1457. már a' zsoltárok is megjelentek, még pedig typographiai ékességben, mi eléggé bizonyítja, mily gyorsan haladt előre az új mesterség, 's mily dicséretes szorgalommal űzetett az. Guttenberg' műhelye 1465-ig állott fenn Mainzban. Ezen idő tájban Nassaui *Adolf* nemességre emelé őtet, de már februárius' 24. 1468 meghalt. —

Halála után csak hamar nagy divatba jött a' nyomtatás és sokan magoknak igyekeztek tulajdonítani e' hasznos találmány' dicsőségét, de a' történet híven megőrzé Guttenberg' emlékezetét, míg végre szülővárosa emlékállítással biztosítá azt neki, melly emléket képünk ábrázolja.

A' szép Iréne.

Diadallal vonultak be a' törökök II Muhamed alatt Konstantinápolyba 1453. Mindenki szaladt, igyekeztvén megmenteni legdrágább

vagyonát, életét, nejét és gyermekét, mert a' harczzható férjfiak közt oly iszonyatosan dühöngtek a' török kardok, mint nők, gyermekek és öregek közt. Ekkor legszebb ékeibe öltözött Iréne 's nyugodtan járkálgata alá 's fel az elpusztulandó palota' teremeiben. Ő udvari dáma volt, 's egész keleten elhíresült ritka szépségéről. Ez volt egyetlen fegyvere, mellyel nyugodtan várá a' durva győzedelmeket. Az öldöklés' borzasztó zsbaja közeledett, a' mézszárlók' Allah! kiáltozásával. Iréne nyugodtan maradt. A' terem' ajtaji felnyiltak, 's vérrel párologva jövének a' görbe kardok új áldozatot keresve. Iréne kevélyen 's hideg vérrel állott előttök. Ekkor a' durva emberek meghajták térdeiket a' szépség előtt, 's lábaihoz rakák a' fegyvert. Vezessetek Mahumedhez! parancsolá a' diadalmas Iréne oly büszkeséggel, melly csak a' tökéletes szépségnek engedtetik meg. Megtörtént, 's a' hitetlenek' urának ura lön az asszonyi szépség. Nem sokára elfelejté Mahumed, hogy itt uralkodnia kell, 's az erős, harczzos férjfiu csaknem elasszonyosodott, mert ünnepléseket tartá ünneplésekre, mellyek mindennel bővölködtek, mit akkor a' finnyás Ásia adhatott a' kényes éldeletnek. De zugolódni kezdettek a' főbb vezérek, 's ez neki fülébe jutván, megnyittatá a' basáknak és vezéreknak udvara' teremeit. Hallgatva feküdtek mindnyájan a' szőnyegen 's a' földet illették homlokaikkal, mert Iréne öltözete' pompájában, 's a' szépségnek még felségesebb ékében a' kalifa mellett üle a' ragyogó trónon. Mondá pedig az uralkodó országa' nagyjaihoz: láttatok e valaha felségesebb szépséget a' földön? az udvarnokok pedig a' szépség' magasztalása által hízelkedni akarának urok' vonzalmának, de — egy intése elhallgattatá őket 's így szól a' kalifa: megvallom nektek, nem illik Görögország' hódítójához, hogy magát egy nőtül meggyőzettetni hagyja. De nem fogjátok tagadni, hogy ezen szemek, 's ezen ajkak oly fegyverek, mellyek egy hőst meggyőzhetnek. Eddig még talán több szép olvasónéink, ha csak titkon vallják is meg magokban — örömezt lettek volna a' szép győzedelmesné' helyén, de tovább bizonyosan nem: — mert az uralkodó tovább folytatván szavait mondá: de hogy hű alattvalóim lássák, mennyivel inkább fekszik szívemen uralkodói tisztém, mint életem' kedvtöltése, szerel-

memnek lángja ezennel aludjék ki szemeitek előtt. — Ekkor kivona kebléből egy gyilkot, 's a' gyönyörű Iréne átszurva rogyott le a' kalifa mellett. —

Tengerszem a' karpáton.

Nincs phantázia, melly hasonló látmányt képzelhetne magának; nincs nyelv, melly le tudná festeni vadon körületét a' karpátusi tengerszemnek. Feketés kő szirtek nyulnak fel az égig, végtelen és számolhatatlan ágas bogas, egymásra hőmpölyödött sziklakkal, mellyeknek borzadalmas üregeiből örökös hó fejezik ki; 's ezen szirtek úgy veszik körül a' tengerszemet, mintha mindentől elválasztva, csak a' borzasztónak és vadnak hagynák martalécul. Kiterjedése a' tengerszemnek, az ottani erdészek szerint, valami 62 hold, közepén megmérhetetlen mélysége, partja felé 30 ölnyire ment le a' sinór. Oly magas szirtektől körülöztetvén, csak a' déli nap sugára sütheti meg a' viz' tükörét, egyébkor komor homály borítja a' bemenélt ezen tartarushoz. — Nem messze tőle vagyon a' *Czarny Staw* (fekete tengerszem) melly még borzasztóbb és vadabb, noha sokkal kisebb, 's Galicziának földszinétől több mint 1000 öllel van feljebb; ennek felülete vastag, soha el nem olvadó jéggel van borítva. A' monda azt tartja, hogy hajdan az ezen tengerszemet kerítő szirtek közt egy igen nagy gyémánt vala, melly a' tengerszemet egészen megvilágosítá, de egy nagy felhőszakadás lerepesztvén a' szirtet, a' tóba buktatá a' gyémántal együtt, 's azóta átláthatatlan setéség fedi a' mély vizet.

A' N i g e r.

Áfrika a' csudák' hazája, mint már a' régiek állíták, 's belseje épen nem ismertetik. Két folyóvize a' *Nilus* és *Niger* már ezredek óta bánták a' tudás' viszketegét, de az elsőnek forrásai most is úgy nem tudatnak, mint harmadfél ezer esztendő előtt. A' másíknak folyását és torkulatját csak mostanáhan ismerték ki, pedig hány ember áldozta fel életét ezen felfedezésért!

Mungo Park és *Laing* majort megölték a' lakosok; *Clapperton*, *Pearce* kapitányokat és *Morisson* orvost az egészségtelen éghajlat temette el. Mind ezen férjfiak érdekes felfedezésekkel gazdagíták a' földisméretet, de csak *Lander János* és *Richard* testvéreknek hagyott a' feladás' megfejtése, ők fedezék fel a' Niger' folyamát és torkulatját. Az ő megelőzőiknek felfedezéséből tudatott, hogy e' folyónak ugyanazon hegyláncban vannak forrásai, mellyben a' *Senegal* fakad (*Laing* szerint *Tempie* nek nevezetik forrásánál a' Niger, 's fakad az éjszaki szélesség 9° 15' 's a' nyugoti hosszúság' 9° 36' alatt, *Loma* nevű hegyen, melly egy hegyláncnak kezdete) 's hogy eleinte *Tombuktu* városig kelet felé fut, onnan pedig délre fordul. *Mungo Park* *Boussáig* hajózott fel rajta, hol aztán halálát lelé. — Innen ismét keletre megyen e a' folyó 's *Tsadd* nevű nagy tóban vesz e el, vagy keresztül futván ezen, a' guineai tengeröbölbe esik e? Ez volt a' még megfejtendő feladás. *Clapperton* kapitány második utazásában *Boussánál* akart hajóra ülni 's egészen le akart menni a' folyam' torkulatjához, de ő *Sakataban* meghalt 's vállalatát ki nem viheté, *Lander Richard* pedig egyetlen uti társa, ki a' többek közül felül élte, a' szárazon tért vissza, mellyen *Sakatuba* jött volt, *Clapperton'* irományaival.

1829 esztendő' vége felé eltökélé magát az angol kormány, hogy *Lander Richard'* ajánlását használja, 's végrehajtja a' *Clapperton* által kezdett utazást. *Clapperton* azt hagyá meg, hogy *Badagry* felé menjen *Lander* a' guineai partra, innen szárazon *Boussába* utazzék; azután a' Nigert vagy *Quorral*, *Fundaig* kövesse, az gondoltatván, ez a' viz ottan folyik el, és legyen bizonyossá, hogy ezen folyó kelet felé veszi e irányát 's a' *Tsad* tóban vesz e el, vagy dél felé folytatja és a' tengerbe ömlik? Ezen meghagyás szerint 1830. januar 1. testvérével együtt hajóra ült *Lander Plymouthnál*, 's februar 22. *Coast Castle* angol főhivatalnál az arany partokon megérkezett. Nehány nap mulva *Badagryba*, a' guineai kikötőbe ment, hol készüléteket akara tenni további utazására. Nem keves fáradsággal szerzett itt magának embereket holmijének tovább vitelére. Mart. 13. elhagyá végre *Badagryt* 's azon úton mene, mely-

lyet Clappertonnal *Yamba* és *Borgou* országokban tett volt. Két hónapig utazott *Boussa* városig a' Nigernél vagy *Quorránál*, hol *Mungo Park* életét vesztette. *Boussától Yauriig* ment fel a' viz' mentében, 's ezen két városban különbözőféle könyveket és dolgokat lele, mellyek a' szerencsétlen utazóéi voltak, de irományai után minden fáradozása sikertelen maradt. *Boussa*-ba visszatértekor *augustus'* elején segédeszközök szerzésével munkálódott a' Nigeren lehajózásra; de a' lakosok annyi nehézséget gördítettek elébe, hogy majd két hónap telt bele, míg e' végre egy csolnakot kapott. Végre *september'* 20. hajóra szállott, erősen elhatározván, hogy a' folyamon egészen a' tengerig lemegy. Emberei négerek voltak, kiknek hűségére nem bizakodhatott; de általában véve nem panaszkodhatott a' lakosokra, neha minden station az mondatott neki, hogy vad csoportokat találand, mellyek ellen nehezen fogja magát védelmezhetni. Ezen jövendölés csak akkor teljesedett be, mikor már harmadát megtette útjának. Több hadi csolnakoktól megtámadtatván, mellyeknek ellentállani elegendőnek nem látta magát, mindenétől megfosztatott, 's *Eboe* városban fogáságha tétetett. Azon ujságot hallván, hogy *Nun* folyamon, nem messze *Eboetól*, egy angol brigg áll vasmacskán, megnyeré felügyelőjétől az engedelmet, hogy ezen hajóra mehessen, azt ígérvén, hogy annak kapitányával kiváltatja magát; de az angol kapitány kereken megtagadá kívánságát. Mind az, a' mit tőle kaphatott azon ígéletben, álla, hogy ötöt *Fernando Po* szigetbe szállítja, hol az angoloknak 1827-től fogva egy hivataljok vala a' rabszolgakereskedés' elnyomására. *December'* 1-jén oda érkezett 's 1831 januar 23. *Rio Janeiroba* utazott, hanem *junius* 10. *Plymouthba* ért.

A' *Niger* torkulat' feltalálói tehát *Landerék*; utazásaiknak ez lévén következménye: *Boussától*, mellytől fogva ezen viznek folyamáról semmi sem tudatott, valami 25 órányi távolságra egyenesen dél felé folyik; azután délkeletre fordul, melly irányt az éjszaki szélesség 8°-ig megtart. Innen délnyugot felé megy 's az éjszaki szélesség 4° és a' keleti hosszúság 3-40 között több torkulatokban a' tengerbe szakad. Egész futását általában termékeny vidékeken teszi, mellyek tűrhetőleg népesek. A'

lakosok ugyan nem nagyon műveltek, de vad szokásaik nincsenek. Ugy látszik, oly népekkel vagynak összeköttetésben, mellyek Európával kereskedésben állanak. Legalább azon jegyekből gyanítá ezt *Lander*, mellyeket a' portugál gyárokból ide kerülteknek nézett.

1832. év' közepén barmadik utazásra indult *Lander* egy vas gőzhajón, hogy a' *Niger'* torkulatjától menjen fel ezen folyamon. *Octoberben* már a' *Nunban* vala 's *Eboe* felé akart haladni. A' legnagyobb reménnyel volt tele ezélja' kivitele felől. Mire valók az ily vállalatok? Egy mástól távolos nemzeteket kötnek össze, elömozditják a' kereskedést, isméretet és műveltséget terjesztenek ki 's közelebb viszik az embereket és nemzeteket rendeltetésökhöz. Azért igen nagy hasznára válik az emberiségnek, hogy a' földnek egy pontját se hagyjon vizsgálatlanul, 's az embert a' műveltségnek minden fokán 's minden viszonyaiban ismerje. Az a' nemzet igen sokat érdemel az emberiségtől, melly a' nép- és földismeret' homályát oszlatja.

K á m f o r - f a.

A' kámfor-fa *Japánban*, honnan mi a' kámfort kapjuk, a' *babérfákhoz* tartozik. Oly nagyságra nő mint a' mi *nyárfánk*, 's leginkább a' kelet felé fekvő erdőkben találtatik. A' faderéknek durva feketés kérge van, fiatalabb ágai simák, és fényesen zöldelők; héjokat könnyű lehámozni mint a' mi *fűzfáinkét*. A' fa' színe fejr, de idővel vereses foltokat és ereket kap; mikor aztán az asztalosoknak, főképen gyöke, nagyon alkalmas kirakásra. A' *babérhoz* hasonló levelek valami 3 hüvelyk hosszúk, széleiken egészen vagy gyakran hullám alakuak, de a' mellett felül setét, alól halavány zöldek. Gyümölese feketeveres bogyó, borsónyi nagysággal; szaga és ize olyan mint a' kámforé. Ez az egész fában, de leginkább a' gyökérben találtatik. *Golto* szigeten, és *Satzma* tartományban, hol ezen fa nagy sokaságban nő, mind a' fát magát, mind gyökereit széthasogatják a' mezei emberek; a' forgácsot vízzel megtöltött

üstbe rakják és főzik. Az üst földből készült fedővel záratik be, melly hegyesen végződik, hogy el ne repedjen, azon kívül szalmával töltenek meg. A' kámfor felszáll és a' szalmába üledik. Ilyenkor olyan mint a' tisztátalan só, 's a' hollandusok nyers kámfor név alatt veszik meg, Amsterdamba hozzák és ott finomítják ki.

Különösen jó kámfort szolgáltat *Borneo* Szunda sziget, az ott *Liono*-nak nevezett fáról. Ugy mondják, ez a' kámfor az ágakból szívárog ki mint a' mézga vagy szurok, 's a' kéreg és ágak közt gyűjtetik össze. Ez Európába soha sem jut, hanem csak Japánba viszik a' hollandusok, hol igen nagy becsben tartatik.

N a p l ó.

Februárius' 7-kén 1800. A' francia köztársaság' Consuljai kihirdetik, hogy az alkotmány elfogadtattott. Az elfogadás mellett 3,012,569 szavazat vala, ellene pedig csak 1562. Minden szavazat' beszédére nem volt elég idő.

— 8-kán 1635. *Richelieu* által szövetséget köt Franciaország Németalföldel a' spanyol németalföldi birtokok' elfoglalására és felosztására, de minden siker nélkül. — 1795. A' francia nemzeti gyülekezet elhatározza, hogy a' pantheoni tisztesség' megadása csak 10 esztendővel történhessék a' halál után; ennek következtében *Marat* és *Lepelletier* kiásatnak, 's emlékeik és szobraik ledöntetnek. — 1810. *Napoleon* kihirdeti *Mária Louisával* leendő egybekelését.

— 9-kén 1768. A' varsói országgyűlésen aláíratik az oklevel, melly a' *dissidenseknek* régi jusaikat, sőt a' végrehajtó hatalomban is részesülhetősöket elismeri. — 1788. II *József* hadat izen a' törököknek. — 1801. *Lünevillei*

békekötés a' francia köztársaság' 's a' császár, mint magyar és csehországi király közt, magának és a' német birodalomnak nevében.

Február' 10-kén 1796. *Clairfait* leteszi a' parancsnokságot, 's *Károly* főherceg veszi magára, ki az ausztriai tábornok 1806 uj lábra állítja, Generalissimussá 's a' fő haditanáctól függetlenné lesz. — 1755. Meghal gróf *Montesquieu Károly*, philosophus.

— 11-kén 1792. A' bataviai nemzeti gyülekezet elhatározza, hogy a' köztársaság' végrehajtó hatalma *statustanács* nevezetét viseljen és öt tagból álljon. — 1799. Meghal *Rien-long* chinai császár, ki maga is tudós és költő lévén, a' tudományoknak nagy pártolója vala.

— 12-kén 1817. *San Martin* éjszakamerikai generális, ki *Buenos Ayresből* 4000 emberrel nyomul *Chilibe*, meggyőzi a' spanyol armadát *Chatabuconál, del Pont* helytartó alatt; de a' helytartó más esztendőben ugyan ezen napon 5000 emberből álló tábornok *Talcahuanába* (*Chiliben*) *Osorio* generálissal, az ottan bekerített 3000 ember' megszállására, 's ez a' chilieket visszaveri. 1768. Születik felséges *Urunk*, kinek atyai kormányát annyi nemzetek' boldogsága dicsőíti.

— 13-kán 1790. Franciaországban minden egyházi és világi szerzetek 's klastromok eltöröltetnek a' nemzeti gyülekezet által. — 1821. Bécsi nyilatkozás a' nápolyi dolgokra nézve. A' nápolyi princz regent megjelenvén az összehívott rendkívüli parlamentben, a' *laibachi congressus'* actáit és határozatait tanácskozás alá terjeszti.

POZSONYBAN.

Ifj. Schmid Antal' betűjével és költségén.